

УДК 342.7

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОВА ДУМКА

Т. Андрусяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
e-mail: tha0104@ukrnet*

Розглянуто роль і значення творчої спадщини Тараса Шевченка у формуванні і розвитку модерної української правової думки, утвердженні єдності українського народу, його права на власний державно-правовий розвиток. Проаналізовано ключові правові ідеї Кобзаря, їх неперехідну цінність і актуальність для різних етапів державного та правового розвитку українського суспільства.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українська правова думка, український народ, українська нація, державний та правовий розвиток.

Творчість Тараса Шевченка, його життя і діяльність, боротьба і терпіння за долю України привертала увагу його сучасників, наступних поколінь вчених, громадських і політичних діячів, кожного українця. Нинішнє покоління також звертається до Шевченка, шукаючи у нього відповідей на виклики сучасності. І для всіх наступних поколінь він залишатиметься невичерпним джерелом духовної енергії, національної самоповаги та людської гідності. І скільки б не було написано про Шевченка, його постать і його творчість будуть залишатися актуальними й евристичними. Кожне нове покоління відкриватиме для себе нові грані, нові пласти, нові ідеї відповідно до реалій і потреб сучасності. Це зумовлено унікальністю Тараса Шевченка, тією ключовою роллю, що йому судилося відіграти в історичному бутті українського народу, його особливою духовною місією. Чи був би український народ, якщо б не було Шевченка? Так, безумовно, він би був. Але, не менш безумовним є й той факт, що він був би іншим. Можна провести певні паралелі з Ісусом Христом та його вченням. Як ідеї Христа ідеї Шевченка були спрямовані на докорінну зміну базових устоїв тогочасної суспільної свідомості; базуючись на ідеях своїх попередників, вони витворили якісно нове вчення, яке значною мірою було повною протилежністю до попереднього існуючого; вчення Христа й ідеї Шевченка нікого не залишали байдужими, з ними або боролися, або їх сприймали (майже два тисячоліття триває боротьба з християнством, проте нічого досконалішого в моральному вимірі європейська цивілізація не витворила; вже майже два століття відбувається боротьба з Шевченком, але нічого досконалішого в національному вимірі українським народом не витворено); і християнство, і спадщина Шевченка є над історичним плином часу, зберігаючи свою актуальність та даючи можливість кожному наступному поколінню знаходити в них відповідь на питання часу; своїм життєвим шляхом та готовністю принести своє життя в жертву проповідуваного ними вони утвердили його істинність. І як Христос, Шевченко пройшов свій шлях до кінця з гордим: «Караюсь, мучуся... але не каюсь!..» («О думи мої»), не давши підстав засумніватися у проповідуваному ним. Відмінність в тому, що Христос приніс себе в жертву, щоб врятувати людство, Шевченко – український народ, утвердивши у ньому віру, що «Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить» («Великий льох»).

Порівняння постаті Тараса Шевченка та Ісуса Христа жодною мірою не є святотатством, оскільки йдеться не про віру та релігію, а саме про становлення та розвиток духовності, духовної культури, самоусвідомлення індивіда і спільноти. І без впливу християнства європейська культура продовжувала б свій, започаткований в античності, розвиток. Але коли б не християнство, це була б інша культура. Не кращі чи гірша, інша. Твердження про Шевченка як творця духовної основи українства жодним чином не є його сакралізацією. Проте зроблене ним виходить поза рамки усталених уявлень про людські можливості. Довершені поетичні рядки з'являлися з-під пера українських поетів і до «Кобзаря», і після нього, передати в малярстві красу української землі вдавалося багатьом художникам, безмежна мужність і героїзм у боротьбі за свободу рідного народу теж непоодинокі явище в українській історії. Але тільки геній Тараса Шевченка зумів поєднати все це в єдину зрозумілу і близьку для кожного українця цілісну картину національного духовного буття. Картину настільки грандіозну, що повністю зрозуміти її, охопити одним цілісним поглядом, збагнути повною мірою ще ніхто не зміг, та й чи зможе. Починаючи від Пантелеймона Куліша та Михайла Драгоманова і до сучасних дослідників, маємо безліч спроб «деміфологізувати» Тараса Шевченка, показати «обмеженість його політичної програми та поглядів», «побачити в ньому людину, зі всіма недоліками і слабкістю» тощо. Проте, з часом, кожен чесний і сумлінний дослідник творчості Великого Кобзаря, змушений був визнати обмеженість та неповноту власного розуміння Шевченка.

Постать Шевченка є ключовою в духовній історії українського народу. Його творчість стала духовною основою формування і розвитку сучасної української нації як повноправного і повноцінного суб'єкта цивілізаційного поступу людства. Глибина і масштабність Українського Генія є такою, що кожне нове покоління усвідомлювало та переосмислювало їх по новому, відповідно до реалій сучасності, шукаючи та знаходячи відповіді на найпекучіші проблеми сьогодення, дороговкази до ефективного та успішного майбутнього. Нині, в рік 200-річного ювілею Поета, звернення до його спадщини є, можливо, найоптимальнішим із варіантів пошуку шляхів виходу з кризи, в якій опинилося сучасне українське суспільство і яка охопила всі елементи державно-правової системи сучасної України, сформованої на основі синтезу радянської (тоталітарної) та пострадянської (посттоталітарної) систем. Звернення до Шевченка – це звернення до глибинної сутності українського національного характеру, з притаманним йому прагненням до свободи, рівності, усвідомленням самоцінності та гідності кожної людини, вірою в її колосальний творчий потенціал і самодостатність, можливість та здатність створювати належні умови для власного повноцінного буття та гармонійного існування і розвитку всього суспільства. Від часу, коли жив і творив Тарас Шевченко, українському народові довелося пережити такі жахливі катастрофи і потрясіння, які поставили його на межі існування. Дві світові війни точилися на українських землях, що спричинило, порівняно з іншими народами, задіяними в них, чи не найбільші людські втрати, зокрема серед мирного населення. Геноцид українського народу, організований комуністичною системою, не тільки забрав життя мільйонів українців, але й спричинив жахливі деформаційні процеси в національній свідомості та психології українського народу. Повернення до власної національної сутності, усунення наслідків руйнівного впливу тоталітарної системи, відновлення та утвердження почуття людської та національної гідності в кожного українця можливе тільки за умови повернення до духовних

основ власного національного буття. Тих основ, які геній Шевченка зумів усвідомити, переосмислити, систематизувати в зрозумілій для кожного формі, доступно і ясно, поставивши слово на захисті від будь-яких руйнівних і деструктивних впливів і тисків.

Аналіз праць будь-якого мислителя минулого завжди таїть в собі спокусу пошуку готових відповідей на всі наболілі проблеми сучасності. Проте в контексті розглядуваної проблематики такої загрози немає з низки причин. По-перше, проблема національної свободи українського народу нині є не менш гострою, ніж у часи, коли Тарас Шевченко мріяв, щоб були «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» («І мертвим, і живим...»), по-друге, й сьогодні український народ може повторити шевченкове: «Коли ми діждемося Вашингтона/ З новим і праведним законом?», по-третє, від відповіді на питання «що ми?.. / Чиї сини? Яких батьків?» («Юродивий») залежатиме геополітичний вибір України, з яким політичне керівництво не може визначитися от вже більше двадцяти років, по-четверте, тільки від усвідомлення кожним громадянином того, що «Нема на світі України./ Немає другого Дніпра», від його бажання зробити все для рідної держави, залежить майбутнє вільної, демократичної, правової України.

Про політичні та правові погляди Тараса Шевченка писали багато, починаючи від його друзів і соратників з Кирило-Мефодіївського братства, Михайла Драгоманова, Івана Франка до сучасних українських учених. Бібліографія цієї проблематики заслуговує на окреме наукове дослідження. Наше завдання полягає в іншому. Попередні автори писали про те, що думав Тарас Шевченко про право, інші політичні та правові явища, ми ж спробуємо проаналізувати, як під впливом Тараса Шевченка змінилися українська правова думка, тобто уявлення українського народу про своє право як окремої спільноти на самостійне вирішення і регулювання всіх аспектів власного буття.

Головна ідея Шевченка, яка зробила докорінний переворот в українській національній свідомості, є ідея того, що український народ – це окремий народ, з власною історією, стрижнем якої є багатовікова боротьба за свою свободу і незалежність проти денационалізуючих антинациональних державних утворень. Як окремий народ українці мають право на власній землі утворити державу, з таким устроєм, який найбільш повною мірою відповідатиме національним уявленням про порядок, справедливість і рівність. Елементи такого устрою частково були вироблені в період козацької доби, зберігали свій вплив і значення певний час навіть в умовах антиукраїнських державних утворень, в складі яких опинилися українські землі. Ця ідея знайшла своє закріплення в програмному документі Кирило-Мефодіївського братства «Книги буття українського народу»: «І не любила Україна ні царя, ні пана, а за компонувала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других – /.../ і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім» [1, с. 164]. Тільки здобуття власної національної держави дасть змогу усунути соціальне, національне та релігійне гноблення українського народу, перебуваючи в складі інших державних утворень. Необхідною передумовою є національна солідарність, консолідація та єдність народу без огляду на релігійний, класовий, становий та будь-який інший поділ суспільства, які є, на відміну від національного, історично змінними та тимчасовими. Ідея національної держави як єдина форма організації політичного життя, що відповідає інтересам і потребам кожного українця, викладена в доступній, зрозумілій кожному та легкій до сприйняття поетичній формі, спричинила низку фундаментальних змін в українській

правовій думці, в існуванні і розвитку українського народу в цілому. По-перше, на протигагу тогочасному ієрархічному поділу суспільства на класи чи стани, де одні мають право правити іншими, вже самим фактом свого народження, висловлена ідея суспільства вільних і рівних людей, які на своїй землі, захищаючись та протистоячи зовнішнім загрозам і посяганням, будують відносини на засадах свободи і справедливості. По-друге, будь-яке інше державне утворення є ворожим до української національної державності та антиукраїнським за своєю суттю, оскільки спрямоване на денационалізацію й асиміляцію українського народу. По-третє, Україна – це не просто територія, це земля українського народу, кожен клаптик якої политий кров'ю українців, які з покоління в покоління боролися за те, щоб бути господарем на своїй землі. По-четверте, увесь український громадський і політичний рух мають бути спрямовані, передусім і головню на здобуття української національної держави, будь-які інші політичні ідеї, проекти та програми є антиукраїнськими за своїм змістом або за своєю суттю і спрямовані на збереження пригнобленого, підневільного, становища українського народу.

Юліан Охримович, один з перших і до сьогодні один з найцікавіших дослідників історії української політичної та правової думки, пише: «поезія Шевченка має для нас епохальне значення: вона зробила з темної етнографічної маси націю, вона розбила назавжди можливість існування українського руху, як «южно-русскаго» провінціалізму» [2, с. 51]. Російській імперській державній ідеї Шевченко протиставив українську національну державну ідею. Якщо перша базувалася на правлінні абсолютного всевладного тирана, жорсткій ієрархії та централізації, поляризації суспільства за майновим, національним, релігійним та соціальним критеріями, то друга – на ідеях демократії, свободи, рівності та самоврядування та самоорганізації. Небезпека ідей Шевченка для державних утворень, до складу яких на той час входили українські землі, полягала в тому, що вони унеможлилювали співіснування українського і державного патріотизму в одній людині. Український патріотизм перестав бути різновидом регіонального і став національно-державним. Національно свідомий українець вже не міг сприймати ці державні утворення як Батьківщину – землю батьків, з близькою та рідною йому історичною традицією. Він міг залишатися лояльним підданим або громадянином але, якщо він усвідомлював себе українцем, він вже не міг бути патріотом цих державних утворень. Це прекрасно зрозуміли і ті, чийми зусиллями забезпечувалося існування цих утворень, і ті, хто мусив робити вибір між комфортним існуванням за умови національного самозречення та боротьбою за національну свободу зі всіма можливими негативними наслідками, які несли карально-репресивні системи, що завжди служили основою антинациональних державних утворень. У цьому відношенні показовим може бути доповідь Алексея Орлова імператору Ніколаю I про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства і пропозиції щодо покарання його членів, написана 26 травня 1847 р. Цей документ є, напевне, першим аналізом політичних та правових поглядів Тараса Шевченка та його впливу на українське суспільство. На час написання доповіді її автор, в послужному списку якого було й придушення повстання декабристів у 1825 р., був шефом жандармів і головним начальником III відділення імператорської канцелярії (репресивно-каральний орган для боротьби з противниками режиму, створений після повстання декабристів у 1826 р., імперський аналог радянського КГБ), згодом – голова Державної ради і Кабінету міністрів Російської імперії. Наведемо деякі витяги з цього документа мовою оригіналу: «Шевченко /.../ сочинял стихи на малороссийском языке самого возмутительного содержания. В них он то

виражал плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возглашал о славе гетьманского правления и прежней вольнице казачества, то с невероятною дерзостью изливал клеветы и желчь на особ императорского дома /.../. Шевченко приобрел между друзьями своими славу значительного малороссийского писателя, а потому стихи его вдвойне вредны и опасны. С любимыми стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли о мнимом блаженстве времен гетьманщины, о счастье возвратить эти времена и о возможности Украине существовать в виде отдельного государства» [1, с. 67].

Друга ідея, якою Тарас Шевченко збагатив українську правову думку – право народу на боротьбу за власну свободу, незалежність, за право залишатися самим собою і вільно жити на власній землі. Але це не тільки право, це й обов'язок супроти попередніх і прийдешніх поколінь. Шевченкове «Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас сила / І воля святая» («Кавказ») – є імперативом національного буття. Те, що боротьба ця потребує жертв і не може бути легкою, Шевченко усвідомлює і демонструє власним життям. Для нього як людини творчої вирок, винесений особисто Ніколаєм I «Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать» [1, с. 476], є, по суті, смертним вирокком як поетові та художникові. Вжив тільки усвідомленням необхідності такої жертви для України, заради якої готовий на все, про яку писав уже в Орській фортеці: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!» («Сон»). Від Шевченка та його побратимів з Кирило-Мефодіївського братства починається боротьба Російської імперії проти національної свободи українців, їх прагнення до власної національної держави, бо серед інших народів імперії саме українці і саме завдяки Шевченкові, перші розпочали боротися за їх здобуття. До цього теж були виступи проти Російської імперії. Проте вони мали становий (козацтво, декабристи) або національно-становий (польські повстання) характер і не загрожували основам імперії з її антинаціональною та асиміляторською суттю. Поява і поширення національної самосвідомості серед народів імперії означали б її неминучий крах. Утворена поневоленням народів з національним визволенням народів, вона неминуче припинить своє існування. Щоб зупинити розгортання національного руху, були репресовані всі кирило-мефодіївці, ключовим при цьому стало їх виселення з України. Миколу Гулака – «в отдаленную губернію», Миколу Костомарова – «в одну из отдаленных великороссийских губерній на службу, но никак не по ученой части», Василя Білозерського – «или в С.-Петербург, или в одной из великороссийских губерній, но отнюдь не в Малороссии», Пантелеймона Куліша – «в одну из отдаленных великороссийских губерній на службу, но никак не по ученой части», студента Київського університету Георгія Андрузького – «отправит для окончания курса в Казанский университет и потом определит на службу в великороссийские губернии /.../ и не увольнят в Малороссию» [1, с. 78–79].

Державна система Російської імперії не змогла зламати Тараса Шевченка – він став символом боротьби за незалежність України, її незламності. Ореол мученика надавав його ідеям сакрального характеру. Мітичними рисами народ почав наділяти Шевченка вже за його життя. Коли поет перебував у рідних сторонах 1859 року, він зустрічався з багатьма людьми, яких зачаровував своєю поведінкою і словом. Тоді вже постали перекази про нього з мітичним забарвленням. З цього приводу Михайло Максимович писав Шевченкові: «На правому боці Дніпра Ви стали особою мітичною, про котру ширяться вже казки й легенди, нарівні з переказами стародавніх часів» [3, с. 27].

Ще однією ідеєю, яка завдяки впливу Тараса Шевченка стала основоположною для всього подальшого розвитку української правової думки, є ідея рівності всіх людей, права кожного на власну гідність, неприпустимість будь-якого гноблення людини. Його заклик до кожного: «Обніміте ж, брати мої / Найменшого брата» («І мертвим, і живим...») є усвідомленням того, що милосердя, порозуміння і злагода – основа процвітання суспільства. На думку Івана Франка: «Свобідне життя, всесторінній, нічим не опутаний розвій одиниці і цілої суспільності, цілого народу, – се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле життя. Неволя і переслідування – чи то народне, політичне, суспільне чи релігійне – мали в нім непримиримого ворога. Бажання життя пробивається у всіх його творах як золота нитка з-посеред різнобарвної тканин. Індивідуальність людська – без огляду на стан, народність і віру – є для нього свята» [4, с. 122].

Двісті років тому народився Тарас Шевченко. Більше ста сімдесяти років минуло від часу появи «Кобзаря». Але й сьогодні в його творах можна знайти відповіді на проблеми і питання нинішнього часу швидше, ніж в сучасних фундаментальних наукових монографіях. Бо чи є в нас інший шлях виходу з кризи, ніж прислухатися до Шевченкового: «Подивіться на рай тихий, / На свою країну, / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну, / Розкуйтеся, братайтеся, / У чужому краю / Не шукайте, не питайте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі». І може тоді «забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України, / І світ ясний, невечірній / Тихо засяє...». А треба для цього зовсім небагато – почуте звернене до нас: «Обніміться ж, брати мої. / Молю вас, благаю!» («І мертвим, і живим...»).

Список використаної літератури

1. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1990. – 542 с.
2. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова) / Юліян Охримович. – К.– Львів : Новітня бібліотека, 1922. – 120, XII с.
3. Козій Д. Володар душ наших / Дмитро Козій // Сучасність. – 1977. – Ч. 3. – С. 17–27.
4. Франко І. Тарас Шевченко / Іван Франко. Твори в 50 т. – Т. 28. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 112–122.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО И УКРАИНСКАЯ ПРАВОВАЯ МЫСЛЬ

Т. Андрусяк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина*

Рассмотрено роль и значение творческого наследия Тараса Шевченко в развитии и формировании современной украинской правовой мысли, утверждения единства украинского народа, его права на независимое государственно-правовое развитие. Проанализировано ключевые идеи Кобзаря, их непреходящую ценность и актуальность для разных этапов государственного и правового развития украинского общества.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, украинская правовая мысль, украинский народ, украинская нация, государственно и правовое развитие.

**TARAS SHEVCHENKO
AND UKRAINIAN LEGAL THOUGHT**

T. Andrusyak

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000. Lviv, Ukraine*

The article deals with the role and importance of the creative heritage of Taras Shevchenko in formation and development of modern Ukrainian legal thought, in strengthening the unity of Ukrainian people and their right for state legal development. Analysis of key legal ideas of the poet, their value and actuality for various stages of state and legal development of Ukrainian society is also given.

Key words: Taras Shevchenko, Ukrainian legal thought, Ukrainian people, Ukrainian nation, state and legal development.

*Стаття: надійшла до редакції 29.04.2014
прийнята до друку 19.06.2014*